

“USMONIYLAR DAVRI XUNARMANDCHILIGI XUSUSIDA ”

Narzullayeva Marjona Zohidovna

Samarqand Davlat Universiteti, Tarix fakulteti 4-bosqich talabasi.

ANNOTATASIYA: Ushbu maqolada 6 asr davomida mavjud bo'lgan Usmoniylar imperiyasida mavjud bo'lgan hunarmandchilik turlari, xususan musiqa asboblari, musiqa turlari, sulton harbiy orkestri, o'ymakorlik, baliqchilik xo'jaliklari, gilam to'qish san'ati, sultonlarning mashg'ul bo'lgan hunarmandchiligi, qurilish san'ati, hamda hozirgi kungacha saqlanib qolgan turlari haqida keltirib o'tilgan.

KALIT SO'ZLAR: Mehmet II, Samakara, Salim I, gilam to'qish san'ati, san'at, o'ymakorlik, musiqa, mehterlar, keman, baliqchilik, skumbriya

Dunyo tarixida 1299-1922-yillar davomida mavjud bo'lgan ulkan imperiya Usmoniylar imperiyasi haqida fikr yuritar ekanman, men ushbu maqolamda aholining qaysi hunarmandchilik turlari bilan shug'ullanganligiga e'tibor berishga qaror qildim. Usmoniylar imperiyasida; hunarmandchilik, bog'dorchilik, baliqchilik, dehqonchilik, savdo rivojlangan. Mavjud aholining ijtimoiy qatlamidan qat'iy nazar barchasi ma'lum bir xo'jalik bilan mashg'ul bo'lgan. Hatto boylar orasida aksariyati davlat boshqaruvi tizimida yuqori lavozimlarni egallagan va shu bilan birga o'z mulklarini boshqarishda faol ishtirok etgan. Foydali ish qilish sharaflari burch hisoblanar ediki, har bir sulton qaysidir hunarni egallashi kerak edi. Xususan sultonlar faqatgina davlat ishi bilan band bo'lmay, turli mehnatlarni amalga oshirishgan. Masalan: Mehmet I kamon torlari yasagan, Mehmet II bog'dorchilikka mehr qo'ygan, Salim I va Sulaymon I zardo'z edi. Selim II ziyoratchilarning tayog'i uchun yarim oy yasagan, Murod III o'q yasagan, Mehmet III va Ahmad I kamonchilar uchun o'q va barmoq uzuklari yasagan, Mehmet IV shoir bo'lgan va hatto o'zining harbiy yurishlarini she'r bilan tasvirlagan¹. Bu ham imperiyada hamma mehnat bilan band bo'lganligidan dalolat beradi. Sofiyadan janubda joylashgan kichik shaharcha Samakarada armiya uchun belkurak, langar, taqa, mix va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaradigan 17 ta zavod bor edi. To'qimachilik ishlab chiqarishning muhim qismini manufaktura egallagan, chodirlar, arqonlar va yelkanlar uchun ayvonlar, harbiy kiyimlar uchun matolar ishlab chiqarish, teri va

¹ Рафаэла Льюис. Османская Турция. Москва.: - Центрполиграф, 2004.

mo'ynali buyumlar, egar va poyabzallar ham asosan harbiy maqsadlar uchun mo'ljallangan. Topxanda yirik to'p quyish zavodi joylashgan bo'lib, u yerda Sulton qo'shini uchun og'ir artilleriya qurollari ishlab chiqarilar edi. Boisi harbiy soha ancha rivojlangan, xususan buni biz yanicharlar guruhidan ham bilishimiz mumkin². Bundan tashqari mamlakatning barcha viloyatlari oziq-ovqat ishlab chiqarish bilan shug'ullangan. Natijada, oziq-ovqat, ayniqsa, shaharlarda ancha arzon va ko'p edi. Ba'zi hududlar faqat oziq-ovqat ishlab chiqargan. Imperiya shu qadar keng ediki va shu qadar xilma-xil mahsulotlar ishlab chiqardiki, u hashamatli tovarlardan tashqari importga unchalik ehtiyoj sezmasdi. Imperiya hududi dengizlar bilan o'ralganligi bois baliqchilik ham keng rivojlangan. Kuzdan boshlab o'n hafta davomida fonarli qayiqlar Qora dengizning sovuq suvlaridan Bosfor bo'g'ozi harakatlanayotgan baliqlarni ushlagan. Ammo baliq bozorlari shaharlarning eng xunuk joylari edi: qiyalikli iflos ko'chalar savat bilan o'ralgan edi, ulardan chidab bo'lmas badbo'y hid taralardi. Skumbriya kabi kichikroq baliqlar uzunligi bo'ylab kesilgan va quyoshda quritilishi uchun osib qo'yilgan, boshqalari qish uchun tuzlangan; Midiya chig'anoqlari kundalik foydalanishda o'yilgan yog'och buyumlarni bezash uchun past sifatli marvarid va marvarid sochilishiga maydalangan. Saljuqiylar davrida yog'och o'ymakorligi texnikasi mavjud bo'lib, uning ko'plab go'zal namunalari masjidlar va boshqa binolar eshiklarida, minbarlarda va Qur'on stendlarida saqlanib qolgan. Saljuqiylar davrida ular juda uzun zanjirlarga osib qo'yilgan yog'li lampalar uchun ajoyib bronza ushlagichlar yasadilar. O'sha davrdagi gilamchalar tinch tonlarda bo'lib, ularning ranglari ko'k, qizil va yashil ranglar bilan chegaralangan. Seramika juda rivojlangan, garchi u ranglarning xilma-xilligi bilan farq qilmasa ham, asosiy mahsulotlar firuza, azur, qora va jigarrang edi. Moviy plitkalar ko'pincha binolarning tashqi qismini bezash uchun ishlatilgan. Ulardan biriga Koniya'dagi raqsga tushgan darveshlar tariqati asoschisining peshtoqi gofirovka qilingan maqbarani yorqin misol qilib keltirish mumkin. Qadimgi mutaxassislarning bezak ishlari Usmonli turklari tomonidan juda qadrlangan: geometrik va gul naqshlari bilan qoplangan eski panellar, odamlar va hayvonlarning stilize qilingan figuralari saljuqiylar davrining eski binolari devorlaridan ehtiyotkorlik bilan olib tashlangan va saroy xonalarini bezashda ishlatilgan. Turklarning ko'chishi davrida ko'plab san'atkorlar va hunarmandlar qo'shni mamlakatlarga kelib o'rtnashib, o'z mahoratlarini Fors, Iroq, Misr va Suriyaga yetkazganlar. Ular Konya va ko'plab yangi shaharlar qurilishiga hissa qo'shdilar. O'z navbatida, Damashq, Halab, Samarqand va boshqa ko'plab Sharq madaniyati markazlaridan hunarmandlar kelishgan, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlar va

² Аствацатурян Э.Г. Турецкое оружие. Атлант, 2002.

o'ziga xos ish uslublarini olib kelgan. Faoliyatning barcha sohalaridagi hunarmandlar va mehnatkashlar, jumladan, shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar, ayniqsa Sulaymonning oltin davrida, Istanbulni ulug'lash maqsadida birgalikdagi ishlarga jalb qilingan va homiylikdan bahramand bo'lgan. Dekorativ san'at ham rivojlangan. Shiftlar bezaklar, o'yilgan va rang-barang naqshlar, zargarlik buyumlari bilan boy bezatilgan. Masjidlardagi gumbazlarning ichki oqlangan devorlari nosimmetrik va muntazam ravishda joylashgan naqshlar bilan qoplangan, ular ochiq rangli bo'yoq bilan surtilgan. Xususiy uylarda ko'k shiftlarni bezash mumkin edi. Dastlab xalq hunarmandchiligi bo'lgan gilamdo'zlik ishlab chiqarishning yuksak taraqqiy etgan tarmog'i va haqiqiy san'atga aylandi. Ko'p yillar davomida gilam naqshlari nisbatan o'zgarmas va sodda bo'lib qoldi, ular aniq naqsh, juda qo'pol trikotaj va qattiq tugunlar bilan ajralib turardi. Keyinchalik, Usmonlilarning Ozarbayjon va Misrga kengayishi natijasida shaharlar o'rtasida yaqinroq aloqalar o'rnatilgach, turk to'quvchilari yangi hunarmandchilik usullarini o'zlashtirdilar. Turk gilamlariga o'ziga xos rang bergan Forsdan kelgan qizil sabzavot bo'yog'i qattiq himoyalangan sirga aylandi. Gilam gazlamalarini o'rash va to'qish uchun ipak yoki jun ishlatilgan, har doim jun yoki paxta iplari yumshoq qoziqli, uchlari birlashtirilib, yangi tugun hosil qilingan. Musiqa, ehtimol, barcha san'at turlaridan, turli sinflar tomonidan eng ko'p talab qilinadigani edi. Sultonning mulozimlari orasida har doim mumtoz musiqani ijro etishi kerak bo'lgan qo'shiqchi va sozandalar yoki harbiy orkestrlarda ijro etadigan mehterlar bo'lgan. Klassik asarlarni ijro etish, xonanda va raqqosalarga hamrohlik qilish uchun ular asosan keman, skripka, qonun, nay, yoki qamish nay turidan foydalanganlar. To'ylarda, marosimlarda, ayrim raqslarda qo'shimcha ravishda har xil o'lchamdagi turli zarbli cholg'u asboblari, galvanizli ulkan li-taurlardan tortib, bir yoki ikki tomoniga qo'y yoki echki terisidan yasalgan terilar cho'zilgan qum soati shaklidagi sopol idish — darbukagacha foydalanilgan. Keman yarim sharsimon tovushli tanasi (dastlab baliq terisi cho'zilgan va uzun bo'yinli kokos qobig'ining yarmi) skripkaning bir turi edi. Bu asboblarning aksariyati ikkita torli bo'lib, ularning har biri 60 ta ot junidan iborat edi. Qamish yoki qamishdan yasalgan har xil turdagi va o'lchamdagi ko'plab naylar bor edi. Saroy aholisini bomdod namoziga undash uchun cholg'u asboblari chalishni o'z zimmasiga olgan Sulton harbiy orkestri 90 nafar sozandadan, 45 nafar Sadr vazir harbiy orkestri va 30 nafar sozandadan iborat Kaputan Poshoda iborat edi. Xulosam o'rnida, Usmoniylar imperiyasining faqatgina bir sohasida ilmiy izlanishlar olib borishning o'zi tarixning hammaga ham ma'lum bo'lmagan, qiziqarli faktlarni o'z ichiga olgan ma'lumotlarni beradi. O'sha davrda yaratilgan mahobatli qurilish inshootlari bugungi kunda ham ko'plab insonlarning diqqatini o'ziga jalb qilmoqda. Bu bevosita o'z davrining mashhur ustalari tomonidan bunyod etilgan edi. O'rta

asrlarda bunaqangi qurilish qilinishing o'zi diqqatimizni jalb qilmasdan qolmaydi. Harbiy jihatdan esa hech bir davlatda ko'zga ko'rinmaydigan yanicharlarning mavjudligi va hattoki ayrim manbalarda aytilishicha, g'arb davlatlarining ushbu harbiy bo'linmadan qo'rqqanliklari ham buning naqadar ahamiyatli ekanligini ko'rsatib beradi. Hunarmandchilik turlarining xilma-xilligi mamlakatda madaniyat, san'at gurkirab rivojlanganidan dalolat beradi. Meni fikrimcha, Turkiyaning hozirgi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy rivojlanishida bevosita imperiyaning o'sha davrda rivojlangan hunarmandchilik turlari, mahobatli me'morchilikning rivojlanishi, sultonlarning yuritgan oqilona siyosati, hatto ularning ham ma'lum hunarmandchilik sohasi bilan shug'ullanishi ham ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Рафаэла Льюис. Османская Турция. Москва.- Центрполиграф,2004
2. Аствацатурян Э.Г. Турецкое оружие. Атлант,2002
3. Керолайн.Ф. История Османской Империи. Москва,2009